

солютно обективен и безпристрастен „исторически“ подход, т. е. подход единствено от гледна точка на изследваното време. Може би дори такъв подход не е и нужен, защото никога няма да има смисъл от дистанцията, от отсяването на съзнателното от безспорното и вечното. Всеки изследовател е част от обществени и естетически условия, които го държат във властта си и оказват решаващото си влияние върху научните му резултати. Нещо повече, никога един европеец не може (а и навярно не бива) да подхожда към изкуството и културата на Азия например извън европейските си представи и норми. Кolkото и да се стреми да се превъплъти в изучавания обект, колкото и да се мъчи да се доближи до азиатския тип мислене и възприемане, той ще си остане европеец и за него европоцентристката схема ще бъде главният критерий за оценка. Кой ще сравнява с родното, със себе си. Бих нарекъл това културно-психологическа аберация. Всеки плаща дан на тази аберация. Аз като българин се съпротивявам на стремежа на Гачев да уеднакви всичко спрямо познатите му образци, у които е школувал, но той няма друг начин.

През 1964 г. Георги Гачев издаде само част от днешното българско издание на „Ускорено развитие на културата“. Сега той е включил няколко нови статии, писани след книгата и допълващи концепциите му за схемата и характера на българския литературен развой през Възраждането. Вижда се, че не само нашата литература се е развивала „ускорено“, тъй като цели векове тя е закъснявала по отношение на общия европейски литературен процес. „Ускорено“ се развиват и други „малки“ литератури, чийто път до някъде е сходен с нашия. Гачев доказва, че не само в периода на обуржоазяване на обществото, но и в по-късно време, когато се налагат и социалистически производствени отношения, се създават предпоставки за ускоряване и догонване. И сега за съвсем кратко време се изживяват литературни периоди, които в други условия са протичали векове. Но точно тук е нужно да направим и едно важно допълнение. В книгата си Гачев бегло споменава за външните влияния, способствували за „ускореното“ развитие на литературата и културата. Примерът с казахската литература и специално с Чингиз Айтматов е достатъчно доказателство за благотворното влияние на руската съветска и на другите европейски литератури. Същото важи и за нашата. Почти всички български писатели в една или друга степен, по един или друг начин са школували при големите майстори на словото и благодарение на това са успявали да излязат от кръга на домашното, домораслото, от кръга на книжовността, за да станат истински творци на своето време и на своя народ. Според мене Г. Гачев отделил твърде много място на „самозараждането“ и „самодвижението“ за сметка на външните подтици

в появата, функционирането и отмирането на дадено явление.

Книгата на Георги Гачев „Ускорено развитие на културата“ съдържа множество проблеми. Едни от тях са разработени по-подробно, други само са маркирани, но и в единия, и в другия случай той е на висота. Сигурно може да е пресилено да се поддържа все още тезата за саморазвитието на българската литература; да се приема абсолютно критерият за художественост като основен показател в развоя на литературата; може да отричаме една или друга постановка на Гачев, но не бихме отrekli, че книгата му даде нова насока в изучаването на българската литература изобщо, че постави началото на ново отношение към механизма на съществуването на тази литература. „Ускорено развитие на културата“ въоръжи литературоведа, откри му нов свят. Ето защо българското издание на тази книга лично аз възприемам не като възкресяване на една позната книга, а като потвърждение на нейната непреходност, като ярко събитие в днешната литературнокритическа продукция.

Панко Аичев

„ГЪОТЕ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО“

С. „Наука и изкуство“, 1979,
т. I — 712 с. и т. II — 520 с.

Появата на двутомното издание „Гьоте за литературата и изкуството“ (предговор, встъпителна студия и съставителство на Исак Паси, превел от немски Страшимир Джамджиев) е забележителна в много отношения. Гьоте е третият немски автор след Томас Ман и Лесинг, когото българските читатели ще опознаят като теоретик на изкуството. Тази страна от писателската му дейност все още не е представяна цялостно, макар че ранните кълнове на реценцията ни отпратят към 1890 г. Превеждани са спорадично откъси от „Максими и мисли“, отделни статии, извадки от романите „Сродни души“ и „Учебните години на Вилхелм Майстор“; сравнително по-голям интерес е проявяван към разговорите на Гьоте. Единствено книги от рода на „Й. П. Екерман“. Разговори с Гьоте през последните години на неговия живот. 1823—1832“ (С., 1966) и „Поезия и истина“ (С., 1976) дават представа за участието и реалния принос на Гьоте в създаването на съвременната нему духовна култура. С настоящите два тома библиотека „Естетика и изкуствознание“ — поредица на издателство „Наука и изкуство“ — предлага на читателите статии, рецензии, афоризми, части от природонаучни и художествени произведения и непубликувани места от литературното наследство на Гьоте. Това своеобразно съчетание от различни, понякога непривични форми на лите-

дурно-естетически размисъл има своето вътрешно оправдание в практиката на Гьоте да прави теоретични обобщения, като избягва системното им изложение. Чрез структурата на другоминика е намерен най-добрият начин да бъдат показани континуитетът и единството в неговия мисловен процес на всички степени на конфронтация с проблемите, които материалната и социалната действителност е поставяла пред него. Образът на Гьоте — съдника на духовния прогрес на своето време — най-после ще получи истинските си измерения чрез мащабността и обема на обхванатия материал, чийто подбор и подредба са за читателя ключ към личността на Гьоте.

Гьоте излиза на сцената на немската литературна критика през 70-те години на XVIII в. под безспорното влияние на автора на „Литературни писма, отнасящи се до най-новата литература“ (1767) и „Критически гори“ (1769) Хердер, с когото той се среща в Шрасбург през 1770 г. В „Поетия и истина“ (ч. II, кн. 10 и ч. III, кн. 11) Гьоте определя разговорите си с Хердер като прелом в своето развитие. Публикуваната от Хердер програма на движението „Бурни устреми“ под заглавие „За немската битност и изкуство“ (1773) е резултат от достигнатото пълно едномислие между Хердер и младия Гьоте. Тя съдържа освен Хердеровите статии „Откъси от писмата за Осман и песните на стари народи“ и „Шекспир“ есето на Гьоте „За немското строително изкуство“. Привеждаме тези литературно-исторически факти по няколко съображения. Прави впечатление, че в програмната книжка двете изкуства — словесното и строителното — се разглеждат ръка за ръка. И очевидно не поради това, че Хердер и Гьоте не споделят възгледа на Лесинг за границите между словесното и изобразителните изкуства, застъпен в „Лаокоон“ (1766). Тъкмо обратното. Показателно е обстоятелството, че Гьоте развива в най-завършен вид естетически концепции с претенции за общовалидност именно в есето за архитектурата на Ервин Щайнбах. А за зрелия Гьоте вече този подход е особено характерен и явно свързан с подчертаната сетивност на творческата му природа. Освен това съчетанието на различни видове изкуства в едно програмно за развитието на литературата произведение свидетелства, че след Лесинг теоретичното разглеждане на изобразителните изкуства носи обективно спомагателен характер и е от основно значение за изграждането на литературната естетика.

Сходството във възгледите на Гьоте и Хердер от този период е наистина поразително. Това проличава от публикуваните в другоминиката издания статии „По случай деня на Шекспир“ (1771), „Характеристика на най-достойните европейски нации“ (1772), „За немското строително изкуство“ (1773), „За любовта към отечеството“ от Й. фон Зоненфелс“ (1772), „Живот и характер на г. Кристиан Адолф Клоц“ от Карл Ренатус Хау-

зен“ (1772), „Писмо относно Омир за любителите на гръцката литература“ от Зайболд, професор в Йена“ (1772), „В отговор на запитването на Бюргер за неговия превод на Омир“ (1776). В критиката, създадена и от двамата, се разгръща естетическа проблематика на „Бурни устреми“, основните естетически понятия съвпадат. И Гьоте също като Хердер въздига до висши критерии чувството, сетивното възприятие и изживяване, експресивността на художественото слово, издига в култ народната поезия, природата, природното и гения, отхвърля правилата, за да създаде „характерно цяло“ чрез чувството, приравнява характерното към националното и т. н. Съдържанието на всички тези понятия е социално осмислено. Ето в каква посока се изгражда Гьоте като литературен критик и като съзидател на немската класическа литература през 70-те години на XVIII в.

Темите „национална литература“ и „национален автор“ запазват актуалността си и за т. нар. класически етап в развитието на Гьоте, започнал приблизително по време на Френската буржоазна революция от 1789 г. и получил от нея някои съществени импулси с отрицателен знак. Тези мисли навява известната му статия „Литературно санюктоство“ (1795), в която се третира въпросът за националния автор и пораждащите го условия. Те се определят именно от значителните исторически събития, които формират нацията и индивида, resp. националния и индивидуалния менталитет, националната култура и нейното ниво. И въпреки че за Гьоте е ясно до каква степен политическата разпокъсаност на Германия е в разрез с представите му за единна национална държава, той преднамерено отбягва разсъжденията за „радикални промени, които да подготвят в Германия почвата за класически произведения“. Съществуващото до този момент единство на понятията „национален автор“ и „народен поет“ или „самороден поет“ започва да се разпада. На това предположение навеждат не само статите „Литературно санюктоство“ (1795) и „Един самороден немски поет“ (1823), но и размисленията относно природа и изкуство в редица статии между 1789 и 1823 г. Самородната, или народна поезия става стъпало към индивидуалната поезия на националния автор. Гьотевото мислене придобива нова нагласа, макар че понякога границите между отделните видове поезия като отделни степени на развитие не са достатъчно ясни (вж. Лична поезия, 1824).

Въпреки това интересът на Гьоте към народната поезия може да се проследи в неговата литературна практика тъкмо между 1798 и 1828 г. За народната поезия на Гьоте пише по различни поводи, като в духа на Хердер цени едновременно високото творчество на всички народи: „поетическият талант е свойствен изобщо на човешката природа, следователно той може да се манифестира навсякъде, също и на най-ниското стъпало на образоваността“

(Испански романси, преведени от Борегар Панден, 1823). „Общочовешките черти са свойствени на всички народи...“ (Сръбски песни, 1825). Подбраните в изданието статии са доказателство за голямото внимание, с което Гьоте следи всички произведения в народностен стил (стихове, комедии, авантюрни романи), които се били предлагани на тогавашния читател, отбелязва появата им чрез съобщения и предговори, връща се по няколко пъти към един и същ предмет, докато не го сметне за изчерпан (вж. Стиховете на Грюбел на нюрнбергско наречие, 1798, 1805, Алемански стихове от Й. П. Хебел, 1805, Вълшебният рог на малкото момченце. Стари немски песни, издадени от Ахим фон Арним и Клеменс Брентано, 1806, Една книга с народна лирика, 1808, На празника Св. дух, 1820, Немският Жил Блас, 1821, Немският Жил Блас, с предговор от Гьоте, 1822, Некролог за немския Жил Блас, 1824, Един млад фелдгер на френска и английска служба по време на Испано-португалската война от 1806 до 1816 г., 1824, Другарят по оръжие на младия фелдгер, необезсърчаващ се и деен дори в плен и при корабкокрушение, с предговор от Гьоте, 1826). Особено значима по съдържание е рецензията за сборника „Вълшебният рог на малкото момченце“, излязъл през 1806 г. като отклик на пробудилото се национално чувство на германците през Наполеоновите войни и оценен от литературната история като забележителен литературен паметник на немския романтизъм. С вяро чувство за литературни ценности и воден от убеждението за живителната сила на народната песен, Гьоте одобрява и подкрепя начинанието и смята, че сборникът на Арним и Брентано е достоен за името „народна библия“ и ще се влее „в живота и културата на народа“. Измежду народните песни на други народи Гьоте се спира на испанското, сръбското, латвийското и литовското народно творчество. И в това отношение той следва традицията на Хердер и подчертава връзката си с нея, като говори за емоционалното богатство на народната песен, поетическата ѝ стойност и нишките, които я свързват с народната съдба и националната история.

Преобладаващата част от статите в двата тома потвърждава, че Гьоте през целия си живот изучава изкуството на античния свят, като в областта на литературата интересът е бил насочен главно към епоса на Омир и трагедиите на Еврипид (вж. Опит за разясняване на едно неясно място у Омир, 1787. Два проекта за увод към едно извлечение от „Илиада“, 1820—1821, „Илиада“, 1798, 1820, „Фаетон“, трагедията от Еврипид, 1823, Към Еврипидовия „Фаетон“, 1823, Еврипидовият „Фаетон“, 1827, Трагическата тетралогия на гръците. Програмна статия на кавалер Херман, 1827, Пак за Омир, 1827, Същност на античната трагедия, лекции по естетика, изнесени от Хинрихс, 1827). Ролята на античната гръцка култура за творческото узряване на мла-

дия Гьоте се разкрива в произведения като „Страданията на младия Вертер“ и в химните, възникнали между 1772 и 1776 г. За Гьоте след 1776 г. този източник на вдъхновение придобива все по-голямо значение. Политическият заряд на ранната му концепция за древна Гърция като социално и политическо устройство, където човек живее в хармония с природата и обществото, залегнала в основата на първата част на „Вертер“ или революционното предизвикателство на „Прометей“ биват заменени с прочутата формула на Винкелман за „благородната простота“ и „тихото величие“ на гръцкото изкуство. Тези определения стават синоним и за естетическата същност на гръцкия човек, която като проблем измества обществените противоречия на заден план. Така в представите на немската класика човекът е социално същество, свързано с природата и извисяващо се над нея чрез своята нравственост. Тя, нравствеността, наред с хуманността и толерантността определя отношението на индивида към социалната общност. Статите за античната литература, събрани в настоящото издание, са възникнали главно през 20-те години на XIX в. и са посветени по-скоро на интерпретаторско-преводни, отколкото на принципи въпроси. Но те се предхождат от една поредица в „Пропилите“, на която ще се спрем по-нататък и където Гьоте споделя новия си естетически идеал, основаващ се върху изложеният тук идеал за античната хармония.

Преодоляването на провинциализма в немската литература се извършва чрез откриването на националната традиция, в търсене на близост със световната културна традиция. Това обяснява постепенното избистряне на убеждението, че съществува световна литература, макар че Гьоте никъде не е дал точна дефиниция на това понятие (вж. Обръщение на Гьоте към основаното на 28 август 1829 г. Дружество за чуждестранна художествена литература в Берлин, 1829, Пак за световната литература, 1829—1930). Преди всичко той цени високо практическата полза за всички литератури от културното общуване и се стреми да го подпомага действено. От 20-те години на XIX в. сп. „Изкуство и старина“ служи на тази цел — то публикува материали за литературни събития в Германия и Европа, рецензии за чужди произведения и отзиви за немската литература в чуждия печат (вж. статите за Байрон, 1820, 1821, 1824, Манцион и Монти, 1820, 1821, The Life of Friedrich Schiller, 1828, German Romance, 1828, Wallenstein. From the German of Frederick Schiller, 1828, Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité par Herder, 1828, „Faust“, tragédie de Monsieur de Goethe, traduite en français par Mr. Stapfer, 1828, Histoire de la vie et des ouvrages de Molière par J. Taschereau, 1828, и др.). Главното основание според Гьоте да се говори за световна литература е народната поезия като обща основа на литературата. В статията „Сръбски стихотворения“ (1827) той отбе-

диза: „Забележителното в случая е, че един по-луdiv народ се среща с най-изтънчения (френския — Б. Д.) тъкмо на това стъпало на най-лекомислената лирика и това за сетен път ни убеждава, че съществува и според условията се проявява само една обща за всички народи поезия.“ Националните литератури се изравняват и доближават взаимно. В развитието им се долавят общи закономерности. Оценките на Гьоте за европейския и немския романтизъм подсказват това (вж. Класиците и романтиците в Италия в ожесточена борба, 1820, и Относно списанието на френските романтици „Le Globe“, 1826).

Подборът на статиите в изданието, отнасящи се до проблемите на романтизма, позволява на читателя да си даде сметка за критичното отношение на Гьоте към немския романтизъм и далеч по-благоклонната му оценка за европейския. Този момент е разгледан обстойно и във въстъпителната студия на Исак Паси. Въпреки съществените си резерви спрямо немския романтизъм Гьоте не отрича правото му на съществуване, а несъгласието му се дължи на вярно доловени слабости от идейно и отчасти художествено естество. Още в положителната рецензия за „Вълшебният рог на малкото момченце“ се прокарват критични нотки към архаизирането и пощипаната в изкуството. В статия като „Епоха на форсираните таланти“ (1812), „Немският език“ (1817), „Голеджът“. Новела от Лудвиг Тик“ (1824), „The Foreign Quarterly Review“ (1827) критичността му се задълбочава. Гьоте може би не дооценява формалното новаторство на немския романтизъм, но е прав в схващането си, че в много случаи той губи обществена значимост, става абстрактен, мъгълва, мистичен и ирационален. Това, което го привлича в романтизма на Англия, Италия и донякъде Франция, и по-специално у поети като Манцони и особено Байрон, е силата на поетическото слово в съчетание с дълбочината на изживяването (вж. „Manfred“, a Dramatic Poem by Lord Byron, 1820. Байроновият „Дон Жуан“, 1821, „Cain“, a Mystery by Lord Byron, 1824, Принос на Гьоте към паметта на Байрон, 1824, Класиците и романтиците в Германия в ожесточена борба, 1820, „Conte di Carmagnola“. Tragedia di Alessandro Manzoni, 1820, Пак за граф Карминьола, 1821, Относно списанието на френските романтици „Le Globe“, 1826).

Статиите на Гьоте за литературата са чудесна илюстрация на литературноисторическия процес в Германия през периода, съвпадащ с жизнения път на твореца. Голяма е заслугата на съставителя Исак Паси, че направеният вест подбор дава възможност на читателя да се запознае с най-същественото, написано от Гьоте, което разкрива развитието на немската литература в едно твърде важно за нея време. Достойнство на предлаганото издание е и това, че литературната история е подплатена с история на естетиката и главно с естетическите виждания на Гьоте

те за немската национална литература в тяхното развитие и се набляга на особено типични естетически обобщения.

В статиите от 70-те години (вж. За немското строително изкуство, 1773, Изящните изкуства, техният произход, истинска природа и най-добро приложение, 1772, Трето поклонничество до гроба на Ервин в юли 1775 г.) Гьоте се опира на естетиката на Баумгартен, литературнокритическите и естетическите възгледи на Херлер и философията на Спиноза: основна цел на изкуството, вкл. литературата, е подражанието на природата; под природата се разбира комплекс от природни и социални фактори; красотата е съвършенство на сетивното възприятие; чувството е феномен с естетическа и гносеологическа стойност, а природата — обект на познание и на всяка продуктивна естетическа дейност. Геният следва природата, а не изкуството предписаните му естетически правила. Като частица от божествената субстанция, природата, той по аналогия с нея твори законите на изкуството. В естетическото мислене преобладава интересът към социалния статус на изкуството, казано с езика на въстъпителната студия.

За промените в естетическите принципи на Гьоте са характерни статиите от периода 1789—1823 г. (вж. Просто подражание на природата, маниер, стил, 1789, „Пропилен“). Периодично списание, издавано от Гьоте, 1798. Въстъпление, Подготовка за „Пропилен“ (От природата към изкуството), 1798, За истината и правдоподобие в произведенията на изкуството, 1798, „Опит върху живописата“ от Дидро, 1799, Колекционерът и неговите близки, 1798/1799, Винкелман и неговото столетие, 1805, Антично и съвременно, 1818, Изкуство и старина, 1818, 1821, 1823/1827). В програмното заглавие „Просто подражание на природата, маниер, стил“ (1789) са назовани трите степени на развитие на твореца. Поставя се вече на дискусия понятието „подражание на природата“. Основа на творческата дейност остава опитът, но преминал през творческата лаборатория на художника. Набляга се на „духовната разработка“ на материала за сметка на „сетивната“ и „механическата“. Недвусмислено звучи призивът „От природата към изкуството“. Във въстъплението към „Пропилените“ понятията „художествена правда“ и „естественост“ са противопоставени. Творецът е длъжен да вложи в „характерното“, почерпено от природата, по-високо значение, онова, което е типично за изкуството: красотата и естетическата наслада. Прави впечатление, че все повече се акцентира своеобразието на изкуството, неговата специфика като художествена фикция, като втора действителност. Това личи както в разграничението между истината и правдоподобие в произведенията на изкуството, така и в дефинирането на понятията „природа“ и „изкуство“ (вж. „Опит върху живописата“ от Дидро, 1799): природата е самоцел и обект на познание, изкуството — цел; то се твори

и преследва естетическо въздействие. Същността на изкуството като цел е определена най-точно в „Колекционерът и неговите близки“ (1799). Там проличава ясно „класическата“ модификация на някои основни естетически понятия, например красотата: „... допускам, че красивото трябва да бъде и характерно. Тогава от това следва само, че характерното лежи в основата на красивото, но съвсем не, че е едно и също нещо с красивото. ...

...Всичко характерно е съдържано, всяко насиле на природата е различно, така че ми се иска да кажа: характерното е заложено в основата, върху него почитат простотата и достойството, висшата цел на изкуството е красота и крайното впечатление от него е прелесть.“

Встъпителната студия разглежда цялата тази проблематика и като етап в развитието на естетиката, и от гледна точка на актуалните за времето литературноисторически виждания. Исак Паси не само приема съществуването на Гютевата естетика, но определя характера ѝ и основните области, които Гюте счита важни за естетически анализ. Поставяйки в центъра на тази естетическа система отношението на художника към действителността в два аспекта (като социално основание за възникването на изкуството и като отношение на изкуството към природата в ролята на негов обект), Исак Паси извежда един централен проблем не само на Гютевата поетика и творчество, но и на немската просвещенска литература от Лесинг насам. Същевременно той изяснява един важен литературноисторически въпрос чрез осмислянето му на философско-естетическа основа. Невинаги ясно очертаните в литературноисторически изследвания контури на понятието „природа“, неговото специфично широко съдържание, особеностите на вложените в него атрибути — вътрешната им динамика и пренасянето на центъра на тежестта от един фундаментален принцип, на който се гради възгледът за природата, върху друг — изведнъж стават пределно понятни чрез свеждането им до един от двата посочени аспекта на отношението между изкуство и действителност.

В раздела за социалния статус на изкуството са поставени още редица въпроси за твореца и неговото съвремие, националната съдба и политическата реалност и за смисъла на социалните утопии. А чрез аспекта „изкуство — подражание или съзиждане“ Исак Паси фактически набелязва развитието на естетиката в Германия от обособяването ѝ като наука въобще до утвърждаването ѝ като наука за иманентните на изкуството закони. Наблюдения за художествената истина и нейния допир с опита, взет като сетивно възприемие, социална практика на индивида или национална история, за формите на индивидуализация и художествено обобщение, за ролята на гения и фантазията в творческия процес допълват този комплекс от мисли за изкуст-

вото. Особено интересно са осветлени чрез философския контекст на Гютевото време някои категории, с които литературният историк борави при интерпретацията на литературния процес, например ролята на литературната традиция, литературните образци, границите на подражанието, оригиналността на поета, свързани тук с учението на Кант за гения и неговата образцова оригиналност. Исак Паси предлага нова, философска трактовка — отговор на редица въпроси от литературната практика през втората половина на XVIII в., поставяни емпирично десетилетия наред. Не по-малко ценно е определенето на стила — „център“ в естетиката на зрелия Гюте — като „естетическа проекция“ на спинозизма, сплавена с Кантовия влияния във възглед за изкуството-игра. Всички тези връзки позволяват естетиката на Гюте да бъде представена в нейната значимост като „етап в развитието на следкантовото обективноидеалистическо направление в немската класическа естетика“.

Известно е, че Гюте разполага с огромен словесен запас, отчасти плод на личния му словотворчески дар, който специалистите напоследък се опитват да обхванат в отделен речник. Този факт сам по себе си характеризира трудната задача на преводача. В конкретния случай той трябва да предаде на български поредица от произведения, възникнали в продължение на 60 години от живота на Гюте, отразили променяща се душевена нагласа и развиващо се мисловно богатство. Емоционалните изблици от времето на „Бурни устреми“ се смекчават от идеала за класическа хармония, а философският размисъл става по-определящ и многопластов. Често Гюте използва в литературно-естетическите си разсъждения и елементи на художествена фикция, монологични и диалогични форми с характерна окраска и дори ритъм. Употребата на словото се простира от известните риторични похвати на поетиката до изковаността на специфична, съответстваща на актуалните нужди на естетиката литературно-критическа и общоестетическа терминология. Стилото разнообразие на задачите, които е трябвало да реши преводачът, се определя не само от многогласния тон на Гютевите статии, рецензии, есета, но и от включените откъси от художествени произведения, научни трактати и афористична проза. Страшимир Джамджиев е пресъздал майсторски Гютевата реч на всички споменати стилови нива, специфичния ритъм на фразата и историческия колорит на текста. Налице е едно високо постижение на българското преводаческо изкуство.

Двумотното издание „Гюте за литература и изкуството“ е нова придобивка за българския читател, която отговаря на нарастваните му естетически изисквания.

Божидара Деливанова